

Озерова Т.Я.,
Департамент освіти і науки
Запорізької обласної державної адміністрації,
м. Запоріжжя, Україна, ozerova2011@gmail.com

Моделювання та практичне забезпечення розвитку регіонального освітнього інклюзивного простору (на прикладі Запорізької області)

Одним із пріоритетних напрямів удосконалення системи освіти в Україні є подальше впровадження інклюзивного навчання, спрямованого на реалізацію прав дітей та молоді з особливими освітніми потребами на якісну освіту, повноцінне спілкування, різнобічний розвиток та участь у соціокультурному житті країни. Важливість розвитку інклюзивного навчання визнана на міжнародному рівні, про що свідчить, зокрема, резолюція 48-ї Міжнародної конференції з освіти «Інклюзивна освіта: шлях до майбутнього», що відбулася під егідою ЮНЕСКО (Женева, 2008 р.). У резолюції зазначено: «Все частіше визнається, особливо в Європі, що дітям з особливими потребами краще відвідувати звичайні школи, отримуючи при цьому різноманітні форми спеціальної підтримки» [8, с. 11].

Враховуючи успішний досвід і усталену практику європейських країн щодо організації інклюзивної освіти, в новому Законі «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-19 до засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності віднесено розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами (ст. 6) [2]. В Концепції нової української школи, ухваленій рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р. № 10, наголошується: «У Новій школі буде заохочуватися інклюзивна освіта. Для учнів з особливими потребами буде створено умови для навчання спільно з однолітками. Для таких дітей буде

запроваджено індивідуальні програми розвитку, зокрема, корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід і необхідні засоби навчання» [5, с. 29]. Розширення практики інклюзивного та інтегрованого навчання дітей та молоді, що потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, визначається як одне з основних завдань Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [10].

У забезпеченні безперервного та поступального розвитку інклюзивної освіти в Україні важливою і своєчасною підтримкою для фахівців є соціальна програма М. Порошенка «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації». В рамках цієї програми до інноваційної практики інклюзивного навчання щороку активно долучаються нові навчальні заклади з різних регіонів країни. Завдяки односпрямованій дії державної політики і суспільної ініціативи поступово вирішується хронічна проблема нестачі коштів для забезпечення архітектурної доступності навчальних закладів, оплати праці педагогів-реабілітологів, асистентів учителя та виконання інших завдань щодо організації інклюзивного навчання.

Ці позитивні тренди свідчать про те, що практика інклюзивної освіти в Україні виходить на якісно новий рівень, поступово досягає тих стандартів, за якими живуть європейські і північноамериканські країни. Виключна роль інклюзивної освіти у системі національних пріоритетів визначає спрямованість науково-педагогічних досліджень, присвячених проблемам навчання, виховання і соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Успішна організація інноваційної практики інклюзивної освіти можлива лише за умови консолідації зусиль науковців (від яких очікується теоретико-методологічне обґрунтування організаційно-методичних засад інклюзивного навчання), громадськості (від якої залежить утвердження в суспільстві філософії інклюзії) та працівників навчальних закладів, які покликані реалізувати загальні принципи, організаційні підходи та методичні рекомендації щодо забезпечення якісного інклюзивного навчання з

урахуванням контингенту учнів, можливостей реалізації інноваційних технологій та інших особливостей.

Релевантним прикладом для розкриття специфіки моделювання і практичного забезпечення розвитку регіонального освітнього інклюзивного простору є Запорізька область, яка сьогодні перебуває в епіцентрі уваги вітчизняних фахівців і громадськості у зв'язку з проведенням науково-педагогічного експерименту «Розвиток інклюзивного освітнього середовища у Запорізькій області» (наказ Міністерства освіти і науки України від 15.07.2016 р. № 836), спрямованого на розробку та апробацію структурно-організаційної моделі інклюзивної освіти у навчальних закладах Запорізької області та її подальшу екстраполяцію на всі регіони України.

За офіційними даними, станом на 15.07.2016 р. загальна кількість дітей у Запорізькій обл. складала 289866 осіб, серед них з порушеннями психофізичного розвитку – 35349 осіб, тобто близько 12% [6]. Враховуючи це, розширення інклюзивної практики є одним із пріоритетних завдань розвитку освіти в регіоні, виконання якого дозволить забезпечити реалізацію права дітей з особливими потребами на якісне навчання, соціалізацію та безбар'єрне спілкування з однолітками. В контексті цих пріоритетів нами було розроблено структурно-функціональну модель інклюзивної освіти у Запорізькій області (рис. 1), яка визначає мету і завдання регіонального інклюзивного освітнього простору, обґрунтовує його структурні компоненти та визначає їхні функції, реалізація яких дозволить забезпечити якісне навчання, виховання і соціалізацію здобувачів освіти (дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої), незалежно від стану здоров'я.

Згідно з моделлю, *метою організації інклюзивної освіти* у Запорізькій області є реалізація Закону «Про освіту» щодо забезпечення права дітей та молоді з особливостями психофізичного розвитку на освіту, їх соціалізації та інтеграції в суспільство.

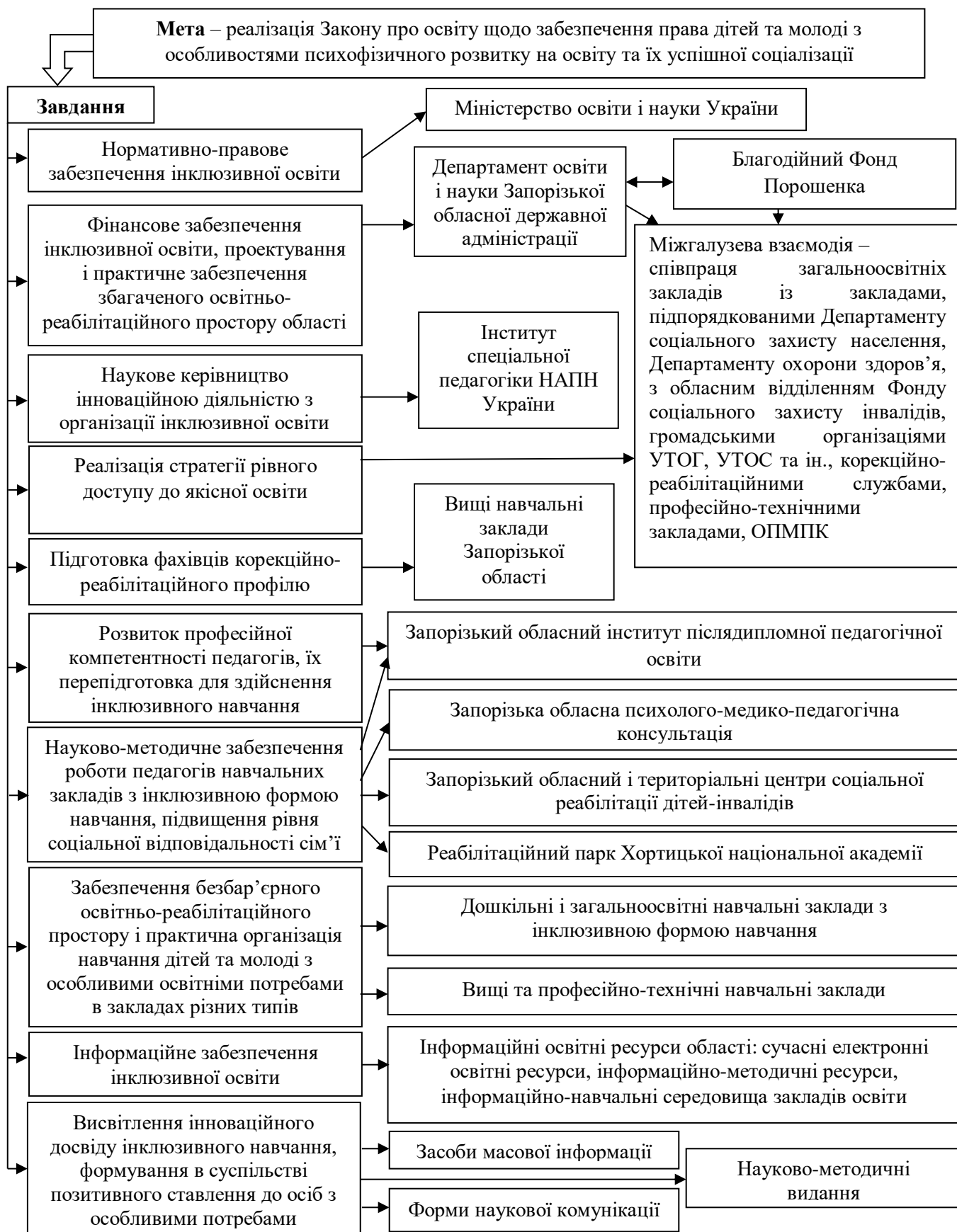

Рис. 1. Структурно-функціональна модель інклюзивної освіти у Запорізькій області

Завдання інклюзивної освіти:

1. Нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти.
2. Фінансове забезпечення системи заходів з організації інклюзивної освіти, організаційне та змістове проектування і практичне забезпечення збагаченого освітньо-реабілітаційного простору області для досягнення якості інклюзивного навчання.
3. Наукове керівництво інноваційною діяльністю щодо організації інклюзивної освіти.
4. Реалізація стратегії рівного доступу до якісної освіти і задоволення потреб усіх споживачів освітніх послуг, здійснення правової та психологічної підтримки учасників інклюзивного освітнього процесу.
5. Підготовка фахівців освітньо-корекційного і реабілітаційного профілю для інклюзивної освіти.
6. Розвиток професійної компетентності педагогів, їх перепідготовка для здійснення інклюзивного навчання.
7. Науково-методичне забезпечення роботи педагогів дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів з інклюзивною формою навчання, підвищення рівня соціальної відповідальності сім'ї.
8. Забезпечення безбар'єрного, збагаченого освітньо-реабілітаційного простору і практична організація навчання дітей та молоді з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальних програм розвитку в закладах різних типів.
9. Інформаційне забезпечення інклюзивної освіти.
10. Висвітлення інноваційного досвіду освітніх закладів з питань інклюзивного навчання та формування позитивного ставлення у членів суспільства до осіб з особливостями психофізичного розвитку.

Відповідно до зазначених завдань, структурно-функціональна модель інклюзивної освіти визначає функціональне призначення структурних компонентів інклюзивного освітнього простору Запорізької області.

1. Розробку нормативно-правової бази інклюзивної освіти, розпорядчих документів та інструктивно-методичних матеріалів щодо її впровадження здійснює Міністерство освіти і науки України.

2. Фінансове забезпечення системи заходів з організації інклюзивної освіти, організаційне та змістове проектування і практичне забезпечення збагаченого освітньо-реабілітаційного простору області для досягнення якості інклюзивного навчання перебувають у компетенції Департаменту освіти і науки Запорізької обласної державної адміністрації, який виконує такі основні функції:

- нормативно-правове забезпечення і підпорядкування процесу реалізації управлінських функцій усіх освітянських структур регіону завданням інноваційного розвитку та системної перебудови освітнього менеджменту з урахуванням інклюзивного компоненту;

- організаційне керівництво і координація діяльності закладів системи дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, психолого-медико-педагогічних консультацій щодо впровадження інклюзивної освіти на обласному рівні;

- формування регіональної освітньої політики щодо організації інклюзивного навчання;

- фінансове забезпечення системи заходів з організації інклюзивної освіти;

- моніторинг процесу і результатів реалізації структурно-функціональної моделі інклюзивної освіти в Запорізькій області;

- координація взаємодії Департаменту охорони здоров'я, Департаменту соціального захисту населення, обласного відділення Фонду соціального захисту інвалідів, громадських організацій.

Фінансову і організаційну допомогу у реалізації цих функцій надає Запорізькому регіону Благодійний Фонд Порошенка, який уособлює участь громадськості у розбудові інклюзивного суспільства.

3. Наукове керівництво інноваційною діяльністю щодо організації інклюзивної освіти здійснює Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

4. Реалізація стратегії рівного доступу до якісної освіти і задоволення потреб усіх споживачів освітніх послуг, здійснення правової та психологічної підтримки учасників інклюзивного освітнього процесу передбачають міжгалузеву взаємодію, багатовекторну співпрацю загальноосвітніх закладів із закладами, підпорядкованими Департаменту соціального захисту населення, Департаменту охорони здоров'я, з обласним відділенням Фонду соціального захисту інвалідів, громадськими організаціями (Українське товариство глухих, Українське товариство сліпих та ін.), корекційно-реабілітаційними службами, закладами професійно-технічної освіти Запорізькою обласною психолого-медико-педагогічною консультацією.

5. Підготовка фахівців освітньо-корекційного і реабілітаційного профілю для реалізації завдань інклюзивної освіти здійснюється вищими навчальними закладами Запорізької області: Мелітопольським державним педагогічним університетом імені Богдана Хмельницького, Бердянським державним педагогічним університетом, Запорізьким національним університетом та ін. Важливу роль у регіональній системі підготовки нової генерації педагогічних кадрів займає Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія, яка готує вчителів-дефектологів, логопедів, спеціальних психологів, психологів-реабілітологів, соціальних педагогів для роботи з дітьми різних нозологічних груп, вихователів освітніх закладів для осіб із вадами психофізичного розвитку, викладачів корекційної педагогіки і спеціальної психології, фізичних терапевтів, ерготерапевтів.

6. Розвиток професійної компетентності педагогів, їх перепідготовка для здійснення інклюзивного навчання дозволять актуалізувати потенціал наявних кадрових ресурсів навчальних закладів, спрямувавши його на реалізацію завдань інклюзивної освіти. Основне функціональне навантаження щодо реалізації цього завдання покладається на Ресурсно-тренінговий центр інклюзивного навчання, створений в 2016 р. на базі кафедри реабілітаційної педагогіки та здорового способу життя Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

7. Науково-методичне забезпечення роботи педагогів дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів з інклюзивною формою навчання, підвищення рівня соціальної відповідальності сім'ї покладаються на Запорізьку обласну психолого-медико-педагогічну консультацію, Ресурсно-тренінговий центр інклюзивного навчання Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Запорізький обласний і територіальні центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів. Вже в 2018 р. до виконання цього завдання долучиться Реабілітаційний парк Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії – принципово нова інноваційна структура в регіональній системі інклюзивної освіти, яка забезпечуватиме:

- надання консультативно-методичної допомоги навчальним закладам з питань організації якісного інклюзивного навчання, розробки та впровадження індивідуальних навчальних планів для дітей з особливими освітніми потребами, реалізації корекційно-розвиткової складової особистісно зорієнтованого навчального плану в умовах інклюзивного навчання шляхом здійснення індивідуального та диференційованого підходу, оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами;

- проведення тренінгів для педагогічних працівників, практичних занять зі студентами;

- навчання батьків дітей з особливими освітніми потребами методам догляду та особливостям виховання;

- оздоровлення дітей з особливими освітніми потребами на базі реабілітаційного парку.

8. Забезпечення безбар'єрного, збагаченого освітньо-реабілітаційного простору і практична організація навчання дітей та молоді з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальних програм розвитку в закладах різних типів:

- у закладах дошкільної та загальної освіти з інклюзивною формою навчання;

- у спеціальних і санаторних дошкільних закладах і школах (школах-інтернатах), навчально-реабілітаційних центрах;

- у закладах вищої і професійно-технічної освіти з інклюзивною формою навчання.

9. Інформаційне забезпечення інклюзивної освіти забезпечується за рахунок використання інформаційних освітніх ресурсів області:

- сучасних електронних освітніх ресурсів ІСУО;

- інформаційно-методичного ресурсу ЗАПОВІКІ;

- інформаційно-навчального середовища шкіл, вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти педагогів.

10. Важливим завданням інклюзивної освіти є висвітлення інноваційного досвіду закладів освіти щодо організації інклюзивного навчання та формування позитивного ставлення у суспільстві до осіб з особливостями психофізичного розвитку за допомогою науково-методичних видань, форм наукової комунікації (конференцій, семінарів, круглих столів та ін.), обласних, державних і зарубіжних ЗМІ. Серед них особливе значення мають профільні ЗМІ, що систематично висвітлюють проблеми людей з особливостями психофізичного розвитку, а також Всеукраїнська газета «Майстер-клас» видавництва Хортицької національної навчально-

реабілітаційної академії. Видання призначене для молоді з особливими потребами і фахівців освітньо-реабілітаційного профілю, публікує матеріали про успішний досвід інклюзивної освіти в Україні та зарубіжних країнах.

Розроблена нами структурно-функціональна модель інклюзивної освіти схвалена колегією Департаменту освіти і науки Запорізької облдержадміністрації і впроваджується на регіональному рівні з 2017 р. Перші результати експериментальної перевірки моделі свідчать про те, що вона сприяє, по-перше, більш успішній взаємодії суб'єктів інклюзивної освіти, узгодженій реалізації їх функцій у розбудові регіонального інклюзивного освітнього простору; по-друге, більш ефективній актуалізації і використанню організаційних, кадрових і фінансових ресурсів громади Запорізького краю щодо організації інклюзивного навчання; по-третє, підвищенню рівня системності регіональної освітньої політики та менеджменту у сфері розширення і якісного розвитку інклюзивної практики.

Про це свідчать, зокрема, такі показники динаміки розвитку інклюзивної освіти в Запорізькій області упродовж останніх років. Станом на 01.09.2017 р. в області функціонує 121 загальноосвітній навчальний заклад з інклюзивною формою навчання, що у 2,5 рази більше, ніж у 2016 р., і в 30 разів більше, ніж у 2015 р. У 253 інклюзивних класах (кількість яких в 3,5 рази більше, ніж у минулому році, і в 35 разів більше, ніж у позаминулому) навчаються 395 дітей з особливими освітніми потребами, що в 2,5 рази більше, ніж у минулому році, та в 14 разів більше, ніж у позаминулому.

Станом на 05.09.2017 р. запити батьків на інклюзивну форму навчання для їхніх дітей повністю задоволені. Серед шкіл, в яких відкрито інклюзивні класи, є й заклади нового типу: гімназії, ліцеї, спеціалізовані школи з поглибленим вивченням предметів.

В 2017 р. збільшилися кількісні показники за всіма складовими ресурсної бази, необхідної для запровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах області: нормативно-правової,

методичної і кадрової готовності навчальних закладів, а також створення в них матеріально-технічної бази для інклюзивного навчання (рис. 2).

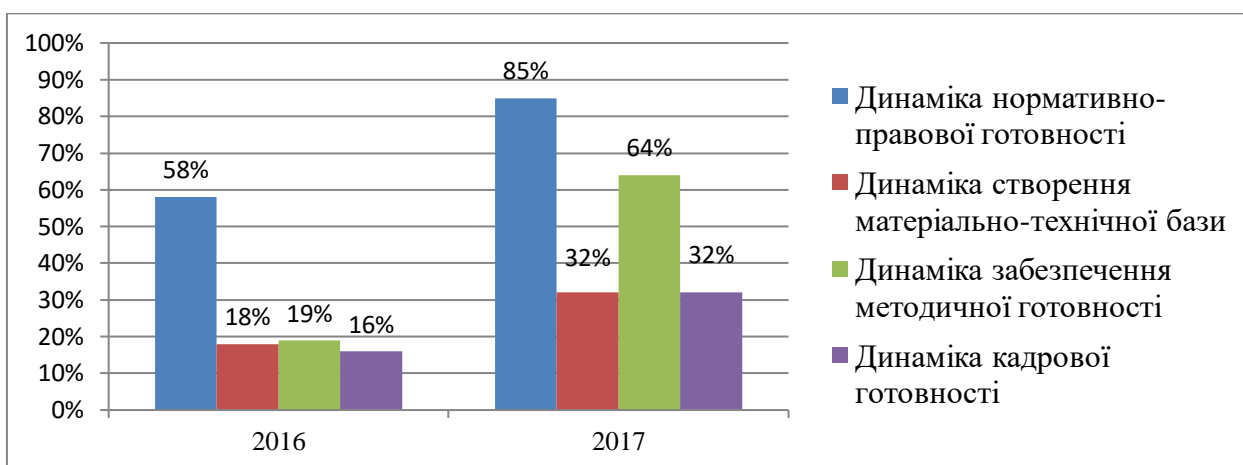

Рис. 2. Динаміка розвитку в Запорізькій обл. складових ресурсної бази, необхідної для запровадження в ЗНЗ інклюзивного навчання

Зокрема, аналіз кадрової готовності навчальних закладів показав, що до надання корекційно-реабілітаційних послуг учням з особливими освітніми потребами залучені психологи, логопеди, спеціальні та соціальні педагоги. Кожен вчитель інклюзивного класу та вихователь інклюзивної групи має асистента. Усі педагоги, які працюють в інклюзивних класах, а також адміністративні працівники пройшли спеціальну підготовку. За результатами наради голови Запорізької облдержадміністрації Бриля К.І. з представниками вищих навчальних закладів регіону у 2017-2018 н.р. відкрито додаткові спеціальності на базі Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії, Бердянського та Мелітопольського державних педагогічних університетів, які повністю задовольняють потреби у кадровому забезпеченні інклюзивної освіти в регіоні.

Підвищенню рівня методичної готовності педагогів сприяло проведення у загальноосвітніх навчальних закладах в 2016-2017 н.р. 515 методичних заходів, присвячених питанням роботи педагога в інклюзивних класах. На

обласному рівні проведено майстер-класи «Реалізація функціональної моделі психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу з інклюзивною формою навчання», «Змішане навчання як засіб забезпечення рівного доступу до якісної освіти», навчально-методичні семінари «Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами», «Інклюзивний підхід до розвитку загальноосвітнього навчального закладу», онлайн-вебінар «Організація моніторингового дослідження інклюзивного навчання в загальноосвітніх закладах Запорізької області», навчальний тренінг «Розвиток інклюзивного освітнього середовища в Запорізькій області», веб-квест «Сучасна школа: механізм реалізації інклюзивної освіти». Як результат, більше 60% вчителів мають практичний досвід використання корекційних методик у навчальному процесі, 85% ознайомлені з нормативно-правовою базою інклюзивної освіти.

Найбільшу складність становить модернізація матеріально-технічної бази закладів освіти, що потребує фінансового забезпечення. Проте, за цим напрямом також досягнуто позитивні результати: 79% дошкільних та 28% загальноосвітніх закладів облаштували власні приміщення для забезпечення безбар'єрного доступу для навчання дітей з особливими освітніми потребами, ще 19% дошкільних і 10% загальноосвітніх закладів планують переоснащення приміщень протягом року.

Моніторинг процесу розвитку регіонального освітнього інклюзивного простору показав, що найбільших успіхів в організації інклюзивної освіти досягли заклади освіти у містах Бердянську, Енергодарі, Запоріжжі, а також у Василівському, Кам'янсько-Дніпровському, Чернігівському районах; наближаються до високого рівня загальноосвітні навчальні заклади міст Мелітополя і Токмака, а також Великobilозерського і Оріхівського районів. В рамках моніторингу забезпечено постійне онлайн-анкетування батьків учнів інклюзивних класів, яке дозволяє відстежувати суспільну думку

щодо інклюзивної практики та рівень задоволеності процесом її організації.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що моделювання і практичне забезпечення розвитку регіонального освітнього інклюзивного простору є важливим аспектом створення загальнонаціональної системи інклюзивної освіти, спрямованої на забезпечення права дітей та молоді з особливостями психофізичного розвитку на освіту, їх успішної соціалізації та інтеграції в суспільство. Розроблена структурно-функціональна модель інклюзивної освіти у Запорізькій області визначає мету і завдання регіонального інклюзивного освітнього простору, обґрунтовує його структурні компоненти та визначає їхні функції, реалізація яких дозволить забезпечити якісне навчання, виховання і соціалізацію всіх здобувачів освіти, незалежно від стану їхнього здоров'я.

Модель структурується за ключовими завданнями інклюзивної освіти і передбачає злагоджену взаємодію її суб'єктів: Міністерства освіти і науки України, Департаменту освіти і науки Запорізької обласної державної адміністрації, Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Благодійного Фонду Порошенка, Інституту спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, дошкільних, загальноосвітніх, вищих і професійно-технічних навчальних закладів з інклюзивною формою навчання, Запорізької обласної психолого-медико-педагогічної консультації, Ресурсно-тренінгового центру інклюзивного навчання, Реабілітаційного парку, громадських організацій та ін.

Перспективи подальшої розробки обраної наукової проблеми полягають у визначенні ступеня ефективності структурно-функціональної моделі інклюзивної освіти за результатами її експериментальної перевірки, перші результати якої підтверджують актуальність і доцільність моделювання і практичного забезпечення розвитку регіонального освітнього інклюзивного простору.

Література

1. Бондар В. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи / В. Бондар // Матеріали Міжнар. конф., Київ, 25-26 травня 2004 р. [Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід)] / За ред. : В. І. Бондаря, Р. Петришина. – К. : Наук. світ, 2004. – С. 3-12.
2. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?find=1&text>.
3. Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні : Науково-методичний збірник до Всеукраїнської науково-практичної конференції в рамках реалізації проекту «Створення ресурсних центрів для батьків дітей з особливими освітніми потребами» за підтримки програми ІВРР – ТАСІС Європейської комісії / ВФ «Крок за кроком» [За ред. Засенка В. В., Софій Н. З.]. – К. : ФО-П Придатченко П. М., 2007. – 180 с.
4. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. – К. : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. – 274 с.
5. Концепція нової української школи [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. – 2016. – 34 с. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016.html>.
6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.07.2016 р. № 836 «Про проведення науково-педагогічного експерименту «Розвиток інклюзивного освітнього середовища у Запорізькій області» [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-07-21/5789/nmon_836_15072016.pdf.
7. Нечипоренко В. В. Організація інклюзивного навчання / В. В. Нечипоренко // Директор школи. – 2016. – № 9-10 (777-778). – С. 41-71.

8. Общий обзор 48-й сессии Международной конференции по образованию «Инклюзивное образование: путь в будущее» [Электронный ресурс] / Международное бюро просвещения ЮНЕСКО. – 2008. – 24 с. – Режим доступа : http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Policy_Dialogue/48th_ICE/General_Presentation-48CIE-4__Russian_.pdf.

9. Родда М. Громадянське суспільство, Канада, Україна і проблеми освіти глухих / М. Родда // Матеріали Міжнар. конф., Київ, 25-26 травня 2004 р. [Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід)] / За ред. : В. І. Бондаря, Р. Петришина. – К. : Наук. світ, 2004. – С. 21-25.

10. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.